

BVD / SBP

- rapportage over internationale ontwikkelingen
feiten en achtergronden die van belang
kunnen zijn voor de binnenlandse veiligheid

Nr. A84/033

24 april 1984

OVER IDEOLOGISCHE VORMING IN DE SOVJET-UNIE

Inleiding

In de Sovjet-Unie worden met de regelmaat van de klok oproepen gedaan tot het nemen van maatregelen die moeten leiden tot een betere ideologische motivering van de bevolking, wat noodzakelijk heet te zijn voor de succesvolle uitbouw van de socialistische samenleving tot een communistische gemeenschap. De indruk wordt hiermee gewekt dat het met deze ideologische motivering bij grote delen van de bevolking slecht gesteld is en dat er sprake moet zijn van een evidente achteruitgang op dit punt gedurende de laatste jaren. Het is onmogelijk vast te stellen of tien, twintig of zelfs dertig jaar geleden de gewone Sovjetburger beter ideologisch geschoold was dan nu. Wat in vergelijking met bv. de jaren vijftig betrekkelijk nieuw is, is het verschijnsel dissidentie zoals zich dat nu soms kan manifesteren. Echter, door de relatief grote aandacht die Sovjetdissidenten in de Westerse pers krijgen, wordt ongewild soms de indruk gewekt als zou de rol van de ideologie in de Sovjetsamenleving vrijwel zijn uitgespeeld. Daarbij wordt dan wel uit het oog verloren dat dissidenten een in verhouding tot de totale Sovjetbevolking in ieder geval getalsmatig te verwaarlozen groep vormen. Volgens de meest ruime schattingen gaat het om 0,1% : een kern van maximaal 10.000 personen en op zijn hoogst 240.000 sympathisanten uit religieuze en nationalistisch-georiënteerde groeperingen. Door de meeste Sovjetburgers is het systeem kennelijk min of meer geaccepteerd, wat toch iets te maken moet hebben met de wijze waarop zij in het systeem zijn opgevoed.

In het onderstaande zal globaal worden ingegaan op de ideologische opvoeding van de jeugd via o.m. het onderwijs en op de motivering van sommige categoriale groeperingen als militairen, GRU-personeel en KGB-ers. De ideologische propaganda die gericht is op de maatschappij als geheel zal buiten beschouwing worden gelaten.

Ideologische vorming in het onderwijs

In een in 1979 bij de uitgeverij Progress in Moskou verschenen naslagwerk (Die Sowjetunion, Handbuch) wordt onder het hoofdstuk "Die Erziehung eines neuen Menschen" de ideologische opvoeding en scholing aan de orde gesteld.

Samengevat heet het daarin dat de communistische partij zich bij deze scholing en opvoeding - uiteraard - baseert op "de leer van het marxisme-leninisme over de revolutionaire omvorming van de maatschappij" en daarvoor de beschikking heeft over een groot arsenaal aan middelen. Genoemd worden de massa-media, geïnstitutionaliseerde propaganda-organisaties als de Vereniging Znaniy (Kennis) en de verschillende CPSU-afdelingen op regionaal en plaatselijk niveau met meer dan 300.000 (professionele) propagandisten en 3,7 miljoen "agitatoren". Een belangrijke rol wordt voorts gespeeld door het onderwijsstelsel, waar "de basis gelegd wordt voor de vorming van de persoonlijkheid".

Grondslag voor het sovjetrussische onderwijs is dus het (overigens sterk aan de Sovjetrealiteit aangepast) marxisme-leninisme, wat betekent dat de inhoud het doel en de methoden vanuit deze ideologie worden bepaald. Deze zijn niet onveranderlijk, want zoals tijdens een in 1971 in Moskou gehouden conferentie van Sovjetrussische pedagogen werd gesteld : men kan zich niet voor eens en voor altijd baseren op uitspraken van , maar moet uitgaan van een analyse van de concrete situatie op basis van de marxistisch-leninistische ideologie. Wat wel onveranderlijk is, is dat het onderwijs uitdrukkelijk een taak heeft in de opvoeding tot een communistische (d.w.z. : Sovjet-)wereldbeschouwing, moraal en arbeidsopvatting. Het veranderlijke lijkt dan ook te liggen in de methoden die hierbij moeten worden gebruikt en uiteraard in dat deel van het onderwijs dat tot doel heeft praktische en intellectuele vaardigheden aan te leren.

Wat met name de opvoeding tot een communistische wereldbeschouwing inhoudt, werd bijv. uiteengezet in een weliswaar in 1964 in Oost-Berlijn uitgegeven werk over "Die Grundlagen der Kommunistischen Erziehung", dat in zijn duidelijkheid echter nog steeds model

kan staan. Het gaat daarbij om de uitbanning van "alle resten van het kapitalisme in het bewustzijn van de mens", die individueel tot uitdrukking komen in verschijnselen als "onverschilligheid t.o.v. de politiek", "egoïsme en hebzucht", "knoeierij en ledigheid", "in bureaucratische gedragspatronen", "overtreding van de regels van de socialistische samenleving", "drankmisbruik en oproerkraaijerij", "religieus bijgeloof" etc. Dit soort gedragspatronen berokkent, zo werd gesteld, grote schade aan de socialistische maatschappij en is een rem op de vooruitgang.

Het is uiteraard vanzelfsprekend dat de zorg voor een "socialistische opvoeding" een zaak is waarbij de partij in hoge mate betrokken is. In de Sovjet-Unie heeft de CPSU dan ook uitdrukkelijk de leidende rol bij het bepalen van het onderwijsbeleid. Politburo en Centraal Comité hebben de uiteindelijke beslissingsbevoegdheid, waarbij overigens wel experts uit de Sovjetacademie van Wetenschappen en uit de Academie van Pedagogische Wetenschappen vooraf worden geraadpleegd. De bemoeienis van Politburo en CC gaat zelfs zo ver dat men zich daar niet alleen bezighoudt met het algemene beleid, maar zich zelfs buigt over problemen die te maken hebben met de onderwijsmethoden die in de verschillende vakken moeten worden gebruikt. Daarbij komt dan bovendien nog het feit dat sleutelfuncties in het onderwijssysteem bezet worden met betrouwbare partijleden.

De controle op het functioneren van het onderwijs wordt verzorgd door partijorganen op alle niveaus - vanaf het CC-apparaat tot en met de plaatselijke partijleidingen - en vindt zijn sluitstuk in het bestaan van zg. partijgroepen bij alle onderwijsinstellingen *). De in deze partijgroepen verenigde CPSU-leden hebben o.m. tot taak toezicht te houden op een correcte uitvoering van het partijbeleid.

---

*) Het zou in dit bestek te ver voeren in te gaan op de opbouw van het Sovjetrussische onderwijs. Voor de volledigheid zij opgemerkt dat het systeem bestaat uit crèches, kleuterscholen (3-7 jarigen), de zg. tienjarige scholen (7-17 jarigen) en instellingen voor hoger onderwijs (w.o. universiteiten).

Het meest recent kwam de bemoeienis van de CPSU met het onderwijs naar buiten toen het Sovjetpartijdagblad Pravda op 4 januari 1984 een ontwerp publiceerde van het CC-CPSU voor een nieuwe onderwijswet voor het zg. algemene en beroepsonderwijs. In dit ontwerp werd nog eens benadrukt dat hoge eisen gesteld moeten worden aan de ideologische opvoeding van de jeugd en aan de vorming van een marxistisch-leninistisch referentiekader, als belangrijkste voorwaarden voor verdieping en uitbouw van de socialistische democratie. Onderstreept werd dat het onderwijs in alle vakken moet bijdragen aan het ontstaan van "materialistische" en atheïstische opvattingen en tot het vermogen om vooral sociale verschijnselen op de juiste wijze te interpreteren. Verhelderend was in dit verband het thema van een in oktober 1981 gehouden unieconferentie, die namelijk was gewijd aan "de ideologisch-politieke opvoeding van de schooljeugd in het licht van de besluiten van het 26e CPSU-congres en de vorming van een kritische houding t.o.v. de burgerlijke ideologie en moraal".

Leerkrachten en andere schoolfunctionarissen gelden daarmee - om een kwalificatie te gebruiken die in april 1981 werd gehanteerd door onderwijsminister - als "werkers en strijders aan het ideologische front" en hebben een taak bij de politiek-ideologische opvoeding. Activiteiten op dit terrein worden uiteraard niet vrijblijvend en ongestuurd ontplooid, wat o.a. blijkt uit de oprichting in 1980 door het Sovjetministerie van Onderwijs van een "Raad voor Problemen m.b.t. de Verbetering van politiek-ideologische Vorming van het Onderwijskader", die op dit terrein een scholingstaak heeft en coördinerend optreedt. Behalve de ideologische scholing bij elk vak, krijgen de leerlingen van het algemeen vormend onderwijs - de zg. tienjarige school voor de zeven- tot zeventienjarigen - minstens een keer per week een les "politieke informatie". De tijdsduur daarvan is voor de twee laagste klassen tussen de vijf en tien minuten en loopt dan op tot 30 minuten voor de drie hoogste. In deze lessen worden door de leerkracht of - in de hogere klassen - door speciaal daarvoor uitgezochte leerlingen de belangrijkste binnenlandse en buitenlandse politieke gebeurtenissen behandeld en van commentaar voorzien. Het is daarbij de bedoeling - zoals uit een uit 1981 daterende ministeriële richtlijn blijkt - dat "op een

levendige en overtuigende manier achtergronden en betekenis van de gebeurtenissen in de wereld worden belicht" en dat bij de leerlingen al op jeugdige leeftijd de vaardigheid wordt ontwikkeld om vanuit marxistisch-leninistisch standpunt stelling te nemen tegen de gecompliceerde verschijnselen van de tegenwoordige tijd.

De lessen "politieke informatie" vallen uitdrukkelijk onder verantwoordelijkheid van de zg. partijgroepen, die bij iedere onderwijsinstelling te vinden zijn. Van de zg. politieke informanten wordt overigens verwacht dat zij het niet alleen laten bij de in het rooster opgenomen lessen politieke informatie, maar dat zij ook andere nuttige initiatieven ontplooiën (bv. discussiegroepen, muurkranten, vragenuurtjes e.d.).

In het eerder aangehaalde Pravda-artikel van 4 januari 1984 over het CPSU-voorstel tot onderwijshervorming wordt overigens opgeroepen tot verbetering van deze "politieke informatie". Partijfunctionarissen, CPSU-veteranen en de beste propagandisten van de Vereniging Znaniy (Kenn moeten ingeschakeld worden bij de socio-politieke opvoeding van de schooljeugd. Daarbij werd ook de noodzaak onderstreept tot uitbreiding van "opvoedende" radio- en televisie-uitzendingen en tot verbetering van de inhoud daarvan. Zo werd trouwens ook benadrukt dat de massamedia - die in dit bestek niet worden behandeld - actief en voortdurend moeten bijdragen aan de politieke opvoeding van de jeugd.

Wat voor het algemeen vormend onderwijs geldt, is wezenlijk ook van toepassing op het Sovjetrussische hoger onderwijs. De politieke scholing is daar echter wel uitgebreider en filosofie (d.w.z. het marxisme-leninisme) neemt een belangrijke plaats in op het studierooster. Er bestaan voor ieder studiejaar zeer gedetailleerde richtlijnen m.b.t. de leerstof en de te gebruiken methoden. Naar analogie van wat in het voorgaande gezegd is over de tienjarige school, mag ervan worden uitgegaan dat ook in het hoger onderwijs bij alle andere studieonderdelen aandacht wordt gegeven aan een ideologische benadering van de leerstof.

Tot slot en voor de volledigheid moet nog opgemerkt worden dat in het CPSU-ontwerp voor onderwijshervorming (Pravda, 4-1-1984) er ook nog gewezen is dat voor een goede communistische opvoeding veel afhangt van de Sovjetrussische jeugdbeweging.

Ideologische vorming van militairen

De ideologische opvoeding van de jeugd - zo werd gesteld in een in 1981 verschenen artikel van een Sovjetsociologisch tijdschrift - wordt uitdrukkelijk voortgezet in het leger, want "de Sovjet-strijdkrachten ... hebben ... de belangrijke taak de jeugd communis-tisch op te voeden". Zij moet daar niet alleen militair geschoold worden, maar ook haar ideologisch blikveld vergroten. Volgens berekeningen van de Sovjetpsycholoog - in hetzelfde artikel vermeld - krijgt iedere soldaat en onderofficier per week via verscheidene kanalen gemiddeld tien uur politieke scholing.

Scholing op dit terrein gebeurt onder verantwoordelijkheid van het z.g. Politieke Hoofddirectoraat van het Sovjetleger en de Marine en wordt uitgevoerd door "politieke officieren", commandanten, partij-groepen en Komsomolorganisaties.

Over de inhoud van deze scholing werd recent in het legerdagblad Krasnaya Zvezda (16-2-'84) een artikel gepubliceerd van Luitenant-generaal , een van de plv. hoofden van dit Politieke Hoofd-directoraat. stelde daarin dat de militaire een "wetenschappelijke" kijk op de wereld moet worden bijgebracht door kennis van de marxis-tisch-leninistische filosofie, de politieke economie en het wetenschap-pelijk communisme . Bovendien moet hij kennis hebben van de geschiedenis van de CPSU, de marxistisch-leninistische leerstellingen over oorlog en het leger en over oorlog en vrede. Daarbij komt dan nog kennis van de leninistische stellingen m.b.t. de verdediging van het socialistische vaderland, de marxistisch-leninistische ethiek en het wetenschappelijk atheïsme. In alle vormen van politieke en ideologische scholing moet bovendien de leidende rol van de CPSU duidelijk worden gemaakt, ook binnen de Sovjetrussische militaire organisatie.

Over de wijze waarop deze veelheid van onderwerpen aan de Sovjetmilitair wordt gepresenteerd en over het niveau van het onderricht is weinig bekend. Het staat in ieder geval vast dat een belangrijk deel wordt gepresenteerd in de vorm van lezingen van "politieke officieren", die bij ieder onderdeel te vinden zijn, en voorts door partijpropagandisten. Over het nuttig effect is men kennelijk binnen het Politieke Hoofddirec-toraat niet volledig tevreden, want door werd erop gewezen dat er nodig verbeteringen moesten worden doorgevoerd.

Voor wat de opleiding van KGB-officieren betreft, kan worden aangenomen dat de ideologische scholing ongeveer hetzelfde beeld vertoont. Vernomen werd dat tijdens de eerste helft van de niet-langer bestaande één-jarige opleiding, bedoeld voor personen die al een universitaire of een andere hogere opleiding achter de rug hadden, een cursus marxisme-leninisme op het programma stond, dat deze cursus gegeven werd in de vorm van lezingen en dat alle definities uit het hoofd moesten worden geleerd. Tegenwoordig schijnt deze één-jarige opleiding vervangen te zijn door een tweejarige, waarbij de marxistisch-leninistische scholingk zijn uitgebreid. Over de ideologische scholing c.q. motivering van het in functie zijnde KGB-personeel is, netzomin als in het geval van het GRU-personeel, iets bekend. Aangenomen dat er sprake zal zijn van een ideologische permanente educatie, want het ontbreken daarvan is in een samenleving als de Sovjetrussische niet goed voorstelbaar, kan ervan worden uitgegaan dat de partijgroepen binnen de KGB-onderdelen daarin een taak te vervullen hebben.

De rol van de ideologie in de Sovjetsamenleving

Het effect dat de ideologische scholing op de bevolking in de Sovjet-Unie heeft is niet eenvoudig aan te geven. Over het algemeen wordt in het Westen op terechte gronden de opvatting aangehangen dat er in de Sovjet-Unie weinigen meer zijn, die geloven in het marxisme-leninisme en dat er in de Sovjetsamenleving een brede oppositionele onderstroom is. Dissidenten, zo wordt vaak gesteld, zijn er door hun optreden het bewijs van dat de onvrede onder de bevolking toeneemt. En door het feit dat onder de dissidenten markante, veel publiciteit trekkende persoonlijkheden voorkomen als , en ontstaat bijna vanzelf de indruk als zouden dissidente opvattingen in de Sovjet-Unie ruim verspreid zijn. Naar schatting echter bestaat de harde kern uit 10.000 personen en als daar sympathiserende vertegenwoordigers van religieuze en nationale groeperingen worden bijgeteld levert dit een totaal van ongeveer 250.000 op, d.w.z. minder dan 0,1% van de bevolking. Een andere, minstens even populaire opvatting is, dat de in het Sovjetsysteem bestaande onvrijheid door de bevolking als vanzelfsprekend wordt geaccepteerd, omdat deze nooit anders gewend is geweest. Zij

onderwerpt zich nu aan de CPSU-secretaris-generaal, zoals zij dat vroeger deed aan de Tsaar. Daarbij zou dan sprake zijn van een soort "volkskaraktertrek". In het - hoewel niet jongste verleden - zijn er echter gebeurtenissen geweest, die een dergelijke redenatie niet ondersteunen. Gewezen kan hier worden op de Dekabristenopstand van 1825, op de ontwikkeling van revolutionaire bewegingen in de 19e eeuw en op de revoluties van 1905 en 1917. In potentie is minstens de behoefte aan verandering in de richting van een meer democratische ordening aanwezig geweest. Met de val van de Tsaar in maart 1917 leken de mogelijkheden daarvoor reëel, maar 's Oktoberrevolutie maakte daaraan weer een resoluut einde. Sindsdien heeft de Sovjetsamenleving via de -periode met zijn onderdrukkende methoden en het tijdperk met een wat milder klimaat zich ontwikkeld (onder) tot een verstard conservatief stelsel.

Volgens Sovjetdissident en filosoof is na een jarenlang proces van gewenning onvrijheid voor de Sovjetburger iets volkomen normaal geworden, tot een soort tweede natuur. Daarbij komt dan nog - zoals hij zegt - dat het marxisme-leninisme een ideale wereldbeschouwing is. Men hoeft zich slechts een aantal basisbegrippen, definities en formuleringen eigen te maken en men kan naar buiten toe gemakkelijk de indruk wekken de als juist geachte opvattingen te hebben. Belangrijk is ook dat - aldus - zo'n 20% van alle mensen in de Sovjet-Unie in de USSR voordelen ontvangen van het systeem en nauwelijks redenen tot ontevredenheid hebben. Echter ook niet-geprivilegeerden staan volgens hem niet vijandig t.o.v. het systeem : " ... de bevolking verdient weinig, maar zij werkt ook weinig. Zij heeft geen behoefte aan individuele politieke vrijheden en voor andere vrijheden zijn er voldoende vervangingsmiddelen ...., zoals bv. alcoholgebruik". De grote meerderheid van de bevolking heeft niet onder de CPSU te lijden zolang men zich maar aan de ideologische gedragscode houdt. Sovjetdissident meende aan het begin van de zeventiger jaren in dit verband te kunnen zeggen dat de Sovjetbevolking geen grote behoefte heeft aan een alternatief voor de CPSU en dat bij vrije verkiezingen een oppositiepartij slechts weinig succes zou hebben.

In een samenleving als de Sovjetrussische, waar de bevolking zich voor het overgrote deel conformistisch opstelt en waar het geloof in het

marxisme-leninisme praktisch ontbreekt, heeft de ideologie toch een duidelijke functie. Zij geeft de legitimering van de leidende rol van de CPSU binnen deze samenleving, waardoor de politieke leiders van haar afhankelijk zijn. Daardoor is ook de noodzaak aanwezig om deze ideologie tegen aantasting van buitenaf te beschermen bv. met behulp van het bestaande contrôle- en censuursysteem en het informatiemonopolie dat in handen is van de partij. De ideologie verschaft voorts de basis voor de ordening van de samenleving en voor haar functioneren. De Sovjet-Unie is anders gezegd een staat gebaseerd op een ideologisch leergezag en daarmee een ideologische dictatuur. De subjectieve houding van de individuele burger t.o.v. deze ideologie is daarbij niet wezenlijk van belang, van belang is wel dat hij bereid is zich naar de bestaande regels te gedragen.

Kennelijk zijn daarmee weinig problemen, want - en dan zijn we terug bij wat eerder is gesteld - het aantal dissidenten is procentueel gering en aangepast gedrag is regel. Een ideologische dictatuur die onder deze omstandigheden functioneert, zal niet gemakkelijk tot veranderingen bereid en in staat zijn. En de daaronder levende burgers en functionarissen zullen zich niet licht buiten het opgelegde referentiekader begeven.